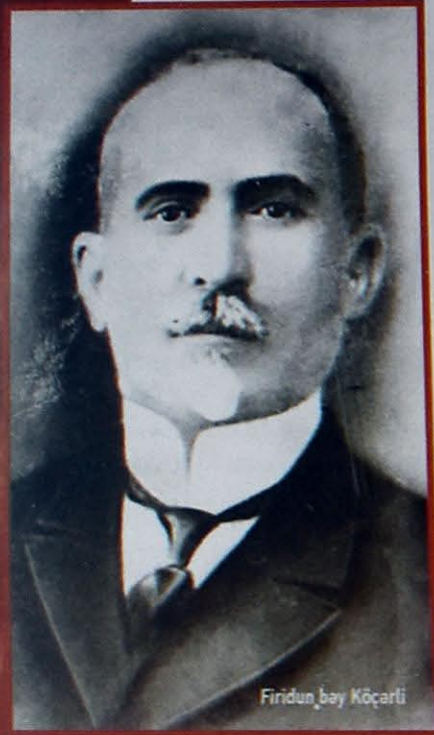

AZƏRBAYCAN FOLKLORUNUN VURĞUNU

Firidun bəy Köçərli Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi inkişaf yoluna dair qiymətli mənbə təşkil edən əsərlər yaratmış və çoxcəhətli zəngin fəaliyyəti ilə ictimai-mədəni fikrin təşəkkülünə mühüm töhfələr vermişdir. Ölkəmizdə təhsil sisteminin milli əsaslar üzərində qurulması prosesində onun maarifçi ziyalı kimi apardığı işlər böyük əhəmiyyətə malikdir.

İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Firidun bəy Köçərli

Məşhur alim, tənqidçi və pedaqoq Firidun bəy Köçərli Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı və pedaqoji fikir tarixində xüsusi yer tutan şəxsiyyətlərdəndir. Onu hamı sevir və xatirəsini aziz tutur. Mütəxəssislərin də təsdiqlədikləri kimi, folklorşünaslığın yaranması, şifahi xalq ədəbiyyatının toplanması, sistemləşdirilib nəşr olunmasında Firidun bəyin böyük xidmətləri var. Bu şəxs ədəbiyyat tariximizi yazmaqda bütün dağınıq və unudulub gedən ədəbi irsimizi canlandırdı, klassik dühaların haqqını özünə qaytardı. O, Azərbaycan ədəbi dilinin saflığı uğrunda daim mübarizə aparıb. Firidun bəy Köçərli düşünürdü ki, xalqımız yalnız böyük keçmişindən, soy-kökündən bəhrələnərək xoşbəxt gələcək qura bilər. Odur ki bir maarifçi kimi xalqın savadlanması yolunda əlindən gələni edirdi. Hesab edirdi ki, xalqın müdrikiyinin, sevinc və kədərini, adət-ənənələrinin parlaq şəkildə əksini tapdığı belə nağıllar, uşaq oyunları, tapmacalar, atalar sözləri, məsəllər, ya-

nılmaclar, bayatılar, laylalar, oxşamalar, nəğmələr millətin yoluna işıq salan əbədi mayakdır.

"Balalara hədiyyə" o dövrdə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının inkişafında böyük hadisə idi. Bir çox yazıçı və şairlərimiz Firidun bəyin sevä-sevä topladığı folklor incilərindən ruhlanaraq gələcəyimiz olan uşaqlar üçün gözəl-gözəl əsərlər yaradıblar. Abdulla Şaiq, Seyid Hüseyn, Fərhad Ağazadə, Eynəli bəy Sultanov kimi mütərəqqi ziyalılar kitabdan "vətən qoxusunun, dağların ətrinin gəldiyini" yazır, onu "milli duyğularımızı oyadan", "keçmişimizi, özümüzü özümüzdə tanıdan" gözəl töhfə kimi qiymətləndirirdi. Müəllif bu kitabda ən çox şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrindən bəhrələnmişdir. Onun fikrincə, uşaq dünyası xeyli zəngindir, poetik duyumları çox güclüdür, təfəkkürü yazıçı təfəkkürünə uyğundur. Uşaq ədəbiyyatı böyüməkdə olan nəslin tərbiyasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Böyük ədəbimiz, M.F.Axundzadə və M.Şahtaxtinskidən sonra Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafı naminə əlifba islahatı aparıl-

ması yolunda çalışan xadim kimi, Azərbaycan dilini başqa dillərin zərərli təsirindən qorumaq üçün Y.V.Çəmənzəminli, Ü.Hacıbəyli, Ö.F.Nemanzadə və başqa mütərəqqi ziyalılarla birgə cəbhə yaratmışdı. Həmin cəbhənin işi Azərbaycan ədəbi dilini canlı xalq dilinə getdikcə daha artıq yaxınlaşdırmaq, inkişaf etdirmək idi. Onlar dili millətin avazsız sərvəti sayırdılar.

"Firidun bəy Köçərli "bizim fəzil və həkim bir şairimiz" adlandırdığı Nizaminin əsərlərini azərbaycancaya "açıq dildə tərcümə edib milli ədəbiyyatımızı dövlətləndirməyi" "fars dilini yaxşı bilən" şairlərimizin baş vəzifələrindən biri hesab edirdi. O deyirdi: "İnsaf deyil ki, onun möcüzə-nüma kəlamları Avropa dillərinə tərcümə olunub intişar tapsın, bizlər isə onu öz dilimizdə mütaliə edib feyzyab olmaqdan məhrum qalaq".

Dahi mütəfəkkirə görə, sənətkar gərək xalqın kədər və sevincinin tərcümanı olsun, onu qəflətdən bidar edib tərəqqi və maarif səmtinə cürət və cəsarət ilə dəvət etsin. Firidun bəy Köçərli çoxcəhətli yaradıcılığı boyu bir ədəbiyyat tarixçisi, nəzəriyyəçi və tənqidçi kimi tədqiq və təbliğ etdiyi sahənin, demək olar, bütün əsas məsələlərinə toxunmuş, onlar barədə öz görüşlərinin aydın izahına çalışmışdır. Ədəbiyyatı hər bir xalqın "şəni və əzəmətinə, tərəqqi və səadətində bəis səbəblərdən biri" sayaraq istər şifahi, istərsə də yazılı nümunələrin üzə çıxarılmasında əsl təəssübkeşlik göstərmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin bu yorulmaz və vətənpərvər tədqiqatçısı araşdırmalarına folklor nümunələrini yazıya almaqla başlayıb.

Qədim musiqi mədəniyyətimizin beşiyi Şuşada dünyaya göz açan Firidun bəy el sənətini dərinləndirərək qədrini bilib, bir çox əsərlərin itib-batmasına, unudulmasına imkan verməyib. Bunun üçün toplayıcılıq işini genişləndirərək Aşiq Valehin şeirlərini, o cümlədən məşhur "Vücudnamə"sini, xalq bayatıları, uşaq folkloru incələrinin bir qismini dövrünün mətbuatında çap etdirib. "Azərbaycan ədəbiyyatı"nın müəllifi öz xalqının bəşər mədəniyyəti xəzinəsinə verdiyi inciləri də sərraf kimi tapıb qiymətləndirməyi bacarıb, Azərbaycan ədəbiyyatının böyük ideallar, sağlam və yüksək hisslərlə zəngin olduğunu iftixarla sübuta yetirib. Bu məqsədlə M.V.Vidadi, M.P.Vaqif, A.Bakıxanov, Q.Zakir, M.F.Axundzadə, S.Ə.Şirvani, N.Vəzirov, M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadəni misal gətirməklə onların yaradıcılığını və ədəbi irsini geniş təhlilə cəlb edərək Azərbaycan ədəbiyyatında yaranan realist ədəbi cərəyanın özünəməxsus xüsusiyyətlərini, inkişaf yolunu və ideya istiqamətlərini məharətlə müəyyənləşdirib. O, yazıçının mənsub olduğu xalqın mənəvi aləmi ilə sıx bağlılığını həlledici şərt sayır və deyirdi: "Yazıçı və ya şair nə qədər millətə yaxın olsa, milliyyət qanı onun damarlarında nə qədər artıq cərəyan etsə, onun əsərlərində milliyyət nişanəsi artıq görünəcəkdir". "Azərbaycan ədəbiyyatı"nda ictimai və mədəni tərəqqi uğrunda qələm çalan, yaxşını – yaxşı, pisi – pis kimi göstərən, mövhumat, qəflət və dini xurafatı ifşa edən "həq-pərəst və millətpərvər ədiblərə" daha artıq yer verər, onların yaradıcılıq problemlərinin geniş şərhinə çalışdı.

Firidun bəy Köçərli ədəbiyyat tarixçisi olduğu qədər də iste-

dadlı tənqidçi idi. Müasir ədəbiyyatın ideya, mövzu, bədii sənətkarlıq, dil və s. məsələləri ilə daim maraqlanırdı və yazırdı: "İndiki dövrdə xalq üçün gözəl nəsihətlər, hikmətamiz hekayələr, vətəna məhəbbət, millətə xidmət, dostluqda sədaqət, əhdə vəfa etmək, müqəddəs hisslər haqqında əsərlər yaratmaq lazımdır".

O təkcə Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi ilə kifayətlənməmiş, əsərlərində Şərq, Qərb, Avropa, rus, gürcü və s. ədəbiyyatların klassikləri haqqında da elmi mülahizələr yürütmüş, ədəbi oxu kitablarının çapına çalışmışdır.

Şifahi xalq ədəbiyyatının növ və janr zənginliyini aşkarlayan görkəmli ədəbiyyatşünas alim qeyd edirdi ki, keçmişdə şən və qüvvət sahibi olan türk millətinin öz məişətinə, ayin və adətində dair yaratdığı nağıl və hekayələr, gözəl mənzumələr, hikmətamiz məsəllər, atalar sözləri, incə mənalı müəmma və tapmacalar, körpələrin qəlbini açan düzgünlər və yanılmacılar, heyvanat qisminə məxsus sayacı sözləri unudulmaqdadır. Məktəblərdə çalışan soydaşlarına yazdığı məktublarda toxunduğu məsələyə bir daha qaydaraq göstərirdi: "O millət ki öz tarixini, dolanacağını, vətəni və dilini sevir – bu qisim əsərləri kəməli-şövq və diqqətlə cəm edib sarmaya kimi saxlayır və uşaqların ilk təlim-tərbiyasını onları öyrətməklə başlayır". Gənc nəslə düzgün tərbiyə etmək, onda vətəna, xalqa, ana dilinə məhəbbət duyğuları oymaq üçün uşaqları hələ kiçik yaşlarından şifahi ədəbiyyatı nümunələri ilə tanış etməyi ilkin tərbiyə üsullarından sayır və bunu valideynlərə məsləhət görürdü. Heç təsadüfü deyil ki, çap etdirdiyi şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri kitabına (1908) bu baxımdan çox dəyərli "Balalara hədiyyə" adı vermişdi.

Həmin əsərlər minlərlə oxucu tərəfindən rəğbətlə qarşılanır. "Balalara hədiyyə" haqqında görkəmli ədəbiyyatşünas Əli Sultanov yazırdı ki, "bu kitabdan vətən qoxusu, dağların ətri, köçərilərin tüstüsü gəlir". Kazımoğluya görə, kitabdakı nağıl və

hekayələr azərbaycanlıların ata-babadan qalma düzgü və tapmacaları, misal və nəğmələri "bizi keçmişimizlə aşına edir, kəndimizə tanıdırır və keçmişimizə qarşı bizdə milli bir duyğu oyandırır". Abdulla Şaiq hesab edirdi ki, "bizim el ədəbiyyatımız o qədər

vüsətlidir ki, yazmaqla qurtaracaq şeylərdən deyil. Millətimizin istedad və məharəti – fitrətinə və əhvali-ruhiyyəsinə aşına olmaq istəyənlər möhtərəm Firidun bəy Köçərliyin "Balalara hədiyyə" kitabçasından istifadə edə bilərlər. O, camaatımızın arasındakı nağıl, məsəl, tapmaca və şeirləri bir yerdə toplamaqla körpələrimizə böyük hədiyyə etmişdir. Firidun bəy Köçərli "Balalara hədiyyə" məcmuəsini məhz bu niyyətlə hazırlamış və öz məramını belə ifadə etmişdi: "Bu məcmuəni hər kəs oxusa – böyük, ya kiçik – onun qəlbi

açılıb xəndən olacaqdır. Balalar şadlanacaq bu səbəbə ki, onda dərc olunan əsərlərin cümləsi onların dünyasındadır. Böyük adamların ürəklərinin açılmasına səbəb bu olacaqdır ki, mütaliə əsnasında öz uşaqlıq vaxtlarını ixtiyarsız xatırlarına gətirəcəklər".

Firidun bəy Köçərliyin folklorşünaslıq baxımından dəyərli fikirləri bununla bitmir. Atalar sözləri və məsəllərin xalqın tarixi təcrübəsi və həyatı ilə bağlı yarandığını qeyd edən ədəbiyyatşünas nağılların çoxunun şadlıq ilə qurtardığını, qəhrəmanların bəla və müsibətlərə düçar olduqlarını, ağ div və əjdahalarla qarşılaşdıqlarını göstərən epik folklor nümunələrinin poetikasına yığcam şəkildə toxunmuşdur. "Balalara hədiyyə" Azərbaycan folklorunun ilk antologiyası idi. Bu kitab indi də uşaqlar üçün maraqlıdır, əzizdir.

Dövrünün ədəbi hadisələrini diqqətlə izləyən Firidun bəy Köçərli ədəbiyyatda xalqiliyin və demokratik meyillərin inkişaf etdirilməsi üçün ciddi səy göstərmiş, realizmin yorulmaz təbliğatçısı olmuşdur. Onun C.Məmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ə.Haqverdiyev, N.Nərimanov kimi sənətkarların əsərləri və "Molla Nəsrəddin" jurnalı haqqında söyədiyi fikirlər tədqiqat nöqtəyi-nəzərindən çox qiymətli və maraqlıdır.

Firidun bəy Köçərli Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı tarixində ilk dəfə XX əsrə qədərki ədəb və şairlərin böyük əksəriyyətini əhatə edən ədəbiyyat tarixini yazmağa təşəbbüs göstərmiş. "Materiallar"da yüz

iyirmi doqquz şairin ədəbi irsi və onlardan böyük bir qisminin ilk dəfə tərcümeyi-halı verilib, əsərləri haqqında orijinal fikirlər söylənib. M.Füzuli, M.P.Vaqif, M.F.Axundov, Q.Zakir, S.Ə.Şirvani kimi görkəmli simaların yaradıcılığına həsr edilmiş tədqiqatı onun Azərbaycan ədəbiyyatına çox gözəl aşinalığını göstərir.

Firidun bəy Köçərli Şuşada qohumları ilə. (Susə, 1915)

“ Azərbaycan şairlərinin tərcümeyi-hallarına dair ilk geniş məlumat, ədəbiyyatımızın və mədəniyyətimizin fəxri M.F.Axundzadə haqqında birinci kitab Firidun bəy Köçərli qələminin məhsuludur. Həm tənqidi məqalələrində, həm də tədqiqatçılıq fəaliyyətində bariz şəkildə nəzərə çarpan xüsusiyyətlərdən ən başlıcası müasirlik problemini ön plana çəkməsidir. Məşhur yazıçı-alim Mir Cəlal Paşayev onun xidmətlərini nəzərə alaraq demişdir ki, bir institutun görə bilmədiyi işi F.Köçərli təkbəşinə görüb.

Görkəmli maarifçi iyirmi ildən çox Qoridə, on il İrəvan gimnaziyasında, iki il yaxın Qazax seminariyasında azərbaycanlı gənclərin təlim-təربiyəsi ilə məşğul olmuş və "Azərbaycan ədəbiyyatı" kimi çox sanballı elmi əsər yazmışdır. Firidun bəy Köçərliyin dilə dair görüşlərində mətbuat dili məsələləri də mühüm yer tuturdu. Ümumiyyətlə, ədəbi-bədii dildə olduğu kimi, burada da onun ardıcılıqla müdafiə və təbliğ etdiyi fikir mətbuatın xalq dilinə yaxınlığı, aydınlığı, sadəliyi, anlaşılıqlığı idi. F.Köçərli müasir ziyalılara və tələbələrinə Azərbaycan dilini yaxşı bilmək, bu dilin canlı üslubunda yazıb-yaratmaq üçün Vaqif, Vidadi, Axundzadə, Şirvani, Zərdabi kimi yazıçıların əsərlərini oxuyub öyrənməyi məsləhət görürdü. Qeyd edirdi ki, Vaqifin adını eşitməyən və şəninə söylənən "Hər oxuyan Molla Pənah olmaz" məsələni bilməyən yoxdur. Vaqifi belə şöhrətləndirən, əlbəttə, rəvan təbi, mövzu kəlamı və gözəl qafiyələri

olubdur, şairin əsərləri indi də dillər əzbəridir. Klassiklərin məziyyətini onların dilə ehtiram və məhəbbətində, söz ustalığında görən alim söyləyirdi ki, "böyük ədiblərin yazısı həmişə açıq və sadə olur".

Rus ədəbiyyatını həm bir müəllim, həm tənqidçi, həm də tərcüməçi kimi öyrənib təbliğ edən Firidun bəy Köçərliyin A.S.Puşkindən "Torçu və balıq", M.Lermontovdan "Üç xurma ağacı", A.P.Çexovdan "At ailəsi" kimi tərcümələrini ədəbi ictimaiyyət rəğbətə qarşılamışdır. Bu tərcümələr ədəbiyyatımızı ideya cəhətdən daha da zənginləşdirib. Onun M.F.Axundzadənin "Aldanmış kəvəkib" povestini rus dilinə çevirməsi də çox yaxşı təşəbbüs idi. Rus ədəbiyyatının Azərbaycanda yayılması və təbliğində Firidun bəy Köçərli bir çox müasirlərdən öz işinin ardıcılığı ilə seçilirdi.

Beləliklə, görkəmli ədəbiyyatşünas alim, tənqidçi və maarif xadiminin elmi fəaliyyəti tariximizin qiymətli səhifələrində, "Azərbaycan ədəbiyyatı" monoqrafiyası isə milli ədəbiyyatşünaslığın yeni istiqamətdə inkişafında böyük rol oynayan və özünün saysız-hesabsız müsbət, mütərəqqi cəhətləri ilə bu gün də əhəmiyyətini, tərəvətini itirməyən əsərlərdən biridir. Firidun bəy Köçərliyə görə, kamil və ağıllı həqiqətdə o şair və o ədibdir ki, "öz millətinin dili ilə danışa, ürəyi ilə, hissi və ağıllı ilə fikir edə. Çünki milləti haqq və savaba irşad edən, şöhrət və hörmətə yetirən onlardır."

“ Çox təəssüflər olsun ki, 1920-ci ildə Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti bolşevik-daşnak qüvvələri tərəfindən süquta uğradıldıqdan sonra başlanan faciə və terror qurbanlarından biri Firidun bəy Köçərli oldu. O, Gəncədə heç bir səbəb göstərilmədən güllələndi.

Qeyd edim ki, 1965-ci il yanvarın 1-dən Mədəniyyət Nazirliyinin qərarı ilə kitabxanamız Azərbaycan ədəbi dilinin saflığı uğrunda daim mübarizə aparmış Firidun bəy Köçərliyin adını daşıyır. F.Köçərli adına Uşaq Kitabxanası olaraq bu sahədə üzərimizə çox mühüm vəzifələr düşür. Bizim ən ümdə vəzifəmiz böyük ədibimizi oxucularımıza tanımaq, dəyərli əsərlərini onlara sevdirməkdir. Çünki ulu öndər Heydər Əliyevin söylədiyi kimi, kitabxana məbədgahdır, hər bir ziyalının yolu bu məbədgahdan keçir. Balacaları vətənpərvərlik, humanizm, düşməne nifrət, beynəlmiləçilik ruhunda tərbiyə etmək üçün biz kitabxanaçılar çox çalışmalıyıq. İnanırıq ki, illər ötsə də, hər dəfə uşaq ədəbiyyatından söz düşəndə uşaqların da, böyüklərin də sevimlisi F.Köçərli hörmətlə anılacaq, yada düşəcək. ♦

Ruhiyyə Məmmədli,

Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanasının elmi metodika şöbəsinin müdiri

Ədəbiyyat:

Nəbiyev B. Ədəbiyyat tarixçiliyinin atası: Firidun bəy Köçərli – 150 // "Ədəbiyyat qəzeti" – 2013, 22 fevral, № 7. S. 1, 3.

Nəzirli Ş. Qoridən gələn qatar, sənədli povest. Bakı: "Şərq-Qərb" – 2011, 492 s.

Nəzirli Ş. Günahsız məhbüs. "Yeni Azərbaycan" – 2010, 30 aprel, № 56; 10 aprel, № 61; 17 aprel, № 66.

Azərbaycan Milli Kitabxanası